

Dr. Stjepan Sršan

OBRTNICI U OSIJEKU U 18. ST. I NJIHOVO ZNAČENJE

Nakon 161 godine turske vlasti u Slavoniji, Baranji i Srijemu otišlo je 1687. godine, s turskom vojskom, strano i domaće islamsko stanovništvo, pa su ova područja većim dijelom ostala prazna i bez stanovnika. Na opustjela područja, ratom popaljena i razvaljena sela i gradove, naseljavaju se stanovnici iz zapadnijih dijelova Hrvatske, iz Bosne kao i kršćani iz turskih područja, a dijelom stranci iz Austrije, Njemačke, Italije, Mađarske i drugih zemalja. U gradove dolaze, uz vojsku, vješte zanatlije i spretni trgovci koji će prednjačiti u gospodarstvu i podizati ove, tada zaostale, krajeve.

Grad Osijek došao je pod austrijsku vlast i nalazio se pod upravom njene Komore. Zbog blizine turske granice i stalne opasnosti od Turske, grade austrijske vlasti pogranični pojas utvrđenja a na pojedinim, strateški važnim, mjestima jake tvrđave, među kojima se nalazio i Osijek. Gradnjom tvrđave u Osijeku preseljeno je stanovništvo, koje se nalazilo u podgrađu, zapadnije od tvrđave te tako nastaje Gornji grad, a nešto kasnije seli stanovništvo s otoka na Dravi i dijela preko Drave istočno od Tvrđe te nastaje Donji grad. Time je nekadašnje urbana cjelina Osijeka razbijena i stvorene su tri gradske komorske općine.

Velika obnova i izgradnja Tvrđe i grada, zahtijevale su brojne majstore i radnu snagu. Osim građevinskih struka razvili su se usporedno i ostali obrti kao prehrambeni, kožni, drvni, tekstilni, umjetnički i drugi. Osijek je početkom 18. st. središte vojnih, civilnih, vjerskih, prosvjetnih i kulturnih ustanova te se ponosno naziva metropola Slavonije. Ekonomska snaga Osijeka počivala je i na tradicionalnim godišnjim i sedmičnim sajmovima koji su okupljali robu, obrtnike i trgovce, te ostale poslovne ljude iz svih susjednih zemalja. Relativno dobre prometne veze, naročito vodenim tokovima, te kasnije izgradnjom ceste preko darđanskih ritova i drvenog mosta preko rijeke Drave, još su više doprinijele da je Osijek postao tranzitno mjesto između istoka i zapada, sjevera i juga Evrope. Zbog mnoštva vojske, činovnika, obrtnika, trgovaca, radnika i prolaznika Osijek je bio pun gostionica, mesnica, pekara i drugih radnji sa živežnim namirnicama.¹ Pojedine ulice i trgovi su dobili svoje nazive po obrtnicima i trgovcima kao npr. Vinski, Žitni, Riblji trg, zatim Vodeničarska, Ciglarska ulica i druge.

Da bi obrtnici sebi osigurali nesmetanu proizvodnju i tržište nastojali su isposlovati cehovski privilegij. Ova feudalna ustanova se u Osijeku, nakon odlaska Turaka, sasvim dobro uklopila u feudalni poredak koji se tek uz nešto zakašnjenja zbog turske vlasti, razmahao u 18. stoljeću. Cehovski pri-

vilegij se skupo plaćao pa su ga mogli dobiti samo jači i brojniji majstori. Time su još više učvrstili svoje pozicije proizvodnje i tržišta nad onim koji nisu bili udruženi u ceh. Cehovski način proizvodnje garantirao je određeni kvalitet proizvodnje, čak na evropskom nivou, ponajviše zbog toga što je dobar dio obrtnika potjecao iz evropskih sredina, a i zbog ustanove »vandrovanja« tj. sticanja znanja za vrijeme šegrtovanja i kalfovanja u sredinama izvan područja vlastitog ceha. Razumljivo je da je i kvaliteta imala veliku ulogu kod prođe robe jer su osječki potrošači bili dobrim dijelom visoka gospoda iz raznih evropskih sredina kao generali i drugi visoki vojni časnici i službenici, činovnici carske komore, profesori, ugledni građani i bogati trgovci. Zato i danas vidimo visoki domet i obrtnički sjaj na osječkim objektima i sačuvanim predmetima, te ih možemo lako usporediti s onima u Beču, Budimpešti, Italiji, Njemačkoj. i drugim poznatijim mjestima.

Moramo odmah naglasiti jednu važnu činjenicu, a to je da, zbog pomanjkanja arhivske građe Osijeka za 18. stoljeće nemamo dovoljno podataka i znanja o mnogim pitanjima iz njegove prošlosti. Tako se i o obrtu i obrtnicima, o cehovima i drugim udruženjima govori tek na temelju sačuvanih izvora koji nam daju uvid da je obrt u Osijeku bio snažan, ali ne i o njegovim mnogim detaljima. Iz zapisnika gradskog vijeća općine Tvrđa 1726. g. npr. saznajemo za veći broj cehovskih udruženja i majstora kao i o raznim odnosima među obrtnicima, građanima, robi, cijenama i slično.² Tako se spominju obrti i obrtnici: brijači, staklari, krojači, mesari, gostioničari, užari, kožari (razne vrste), bravari, stastičari, bačvari, kolari, kovači, ciglari, postolari, sedlari, remenari, zidari, pivari, tokari, tesari, vlasuljari, krznari, kafedžije, zlatari, skoblari, urari, licitari, kirijaši, kaladžije, čizmari, gajtanari, puškari, ribari i drugi. Mnogi osječki gradski suci, gradonačelnici, senatori i druge viđenije osobe u gradu potjecale su iz obrtničkog staleža, jer je tada majstorsko zanimanje bilo unosno i vrijedno, te je pružalo solidan materijalni i društveni položaj.

U knjizi *Stanovništvo Osijeka 1693—1703. godine*³ zastupljeni su mnogi obrti i cehovska udruženja iz Osijeka. Na temelju te knjige koja u stvari sadrži objavljenu arhivsku građu dao je Nikola Kosanović prikaz o osječkim cehovima i obrtima a koji ovako izgleda⁴:

Registrirano civilno stanovn.	Tvrđa 237	Gornji grad 264	Donji grad 374
<i>Od toga obrtnici:</i>			
bravari	2	—	—
brijači	1	—	—
bačvari	2	—	1
bozadžije	—	—	1
cipelari	6	1	1
ciglari	2	—	—
čizmari	1	—	—
kolari	3	—	1
krojači	2	3	2
kožari	4	3	3
kovači	2	1	1
kuhari	2	—	—

krznari i ćurčije	—	1	3
klonfari	—	—	1
licitari i voskari	1	—	—
lončari	—	1	—
mesari	8	—	—
mlinari	1	—	3
opančari	—	2	2
puškari	11	—	—
pekari	6	—	—
pivari	2	3	2
remenari	1	2	—
sedlari	4	—	1
staklari	3	—	—
sapunari	1	—	—
stolari	1	—	—
tesari	7	—	1
tokari	1	—	—
užari	1	—	—
zlatari, srebrenari i kujundžije	6	2	—
zidari	2	1	—
ukupno: 32 obrta	81	20	23

Kod gornjeg broja obrtnika, obzirom na pojedine gradske općine, treba uzeti u obzir činjenicu što su se Gornji i Donji grad formirali nakon nedavnog preseljenja (krajem 17. st.). No ubrzo su Donji grad, napose nakon Rakocijeve bune, a i Gornji grad, brojem stanovništva i obrtima prestigli Tvrđu koja je ostala i dalje vojna utvrda i sjedište raznih ureda.

Među najstarijim osječkim cehovima, na temelju dosad poznatih izvora, bio je ceh krznara, kožara i sedlara koji je imao sjedište u Pečuhu, a obuhvaćao je majstore Osijeka i njegove okolice. Njegov statut je potvrdio car Leopold I još 1700. g. Prema njemu je načinjen cehovski statut za samostalni krznarski ceh u Osijeku i njegovu okolicu 1710. g. U njemu se navode majstori Stjepan Ječmo, Nikola Somborac, Matija Kosiorač, Matija Somborac, Ivan Solanin, Martin Kosovac, Đuro Sejarto, Andrija Serblin i Nikola Serblin iz Gornjeg i Donjeg grada Osijeka.

Drugi je bio ceh kovača i bačvara iz Osijeka čija su pravila odobrena 1710. godine, a protezao se sve do Beograda, te je obuhvaćao cijelu Slavoniju i južnu Ugarsku. On je svoje proizvode i djela ostavio na mnogim kućama kao: stepenice, prozori od željeza i štitnici, ograde, ukrasi od kovanog željeza i drugi željezni predmeti.

Od najstarijih cehova spomenut ćemo još u Osijeku ceh terzija (seoskih krojača) i gumbara čija su pravila odobrena 1713. g. Njihova kopija statuta je napisana hrvatskim jezikom u ikavici kojim se tada govorilo među stanovništvom u Osijeku i Slavoniji sve do polovice 19. stoljeća.

I ovaj se ceh protezao po cijeloj Slavoniji i bio je praceh za ostale istočne cehove. Osim spomenutih cehova navest ćemo još neke starije, kako ih navodi J. Bösendorfer na temelju sačuvanih cehovskih statuta (*mada su neki i ranije postojali*): ćurčijski, remenarski i torbarski ceh 1717, čizmarški 1717, gumbarski 1718, bačvarski 1720, stolarski i bravarski 1720, mlinarski

ki 1721, pekarski 1722, lađarski 1734, opančarski 1736, mutavdžijski 1711, lončarski 1759, abadžijsko—kapamadžijski 1764, brijački (baderi ili kirurzi) 1771, kazandžijsko—kujundžijski 1784, slastičarski i licitarski 1782, cipelarski 1783, tesarski i zidarski 1807, kovački i kolarski 1807, klobučarski 1818, dimnjačarski 1819, mesarski 1825, tesarski, klesarski i krovopokrivački 1833, staklarski i limarski 1836, ribarski 1838 i drugi⁵. Treba još jednom podvući da su mnogi gornji obrti i cehovi postojali i ranije, napose kao obrti, no zbog manjka povijesnih izvora, koristimo i navodimo podatke od J. Bösendorfera. Recimo samo to da je npr. mesarski ceh postojao već početkom 18. st. a ribarski 1736. g. kako to dokumenti svjedoče.⁶ Neki obrti i zanimanja nisu nikada imala svoj ceh već su pojedinci slobodno radili (gostioničari). U pojedinim cehovima i udruženjima bilo je više sličnih obrta tako da u Osijeku nije bilo praznog prostora u proizvodnji i obrtu. U nekim cehovima je udruženo i do 50 majstora, kalfi i šegrta, kao što je to bio slučaj sa zidarima, tesarima, krovopokrivačima i nekim drugim poduzetnicima čiji je posao zahtijevao veći broj radnika. To su već bila prava, dobro organizirana poduzeća. Ipak, većinom je u cehu radilo od 10—20 majstora i kalfi, te više šegrta.

Komorski upravitelj u Osijeku Ivan Passardi, koji je dobro poznao radinost i poslovnost tadašnjeg Osijeka, utvrdio je službeno u poreznom popisu 1753. g. što ga je objavio Ivan Erceg, slijedeći broj obrtnika:⁷

Struke i broj obrtnika

Naziv obrtnika	Tvrđava	Gornja	Donja	Svega
		varoš	varoš	
B r o j				
Bačvari	2	2	3	7
Bravari	2	2	1	5
Češljari			2	2
Čizmari		8	8	16
Dimnjačari	1			1
Drvodjelci	3	2	3	8
Gumbari		6	4	10
Kipari («sculptor»)	1			1
Klobučari		1		1
Kočijaši (vozari)	4	4	1	9
Kolari	1		2	3
Kotlari		1	1	2
Kovači	1	4	6	11
Krčmari	13	17	8	38
Kozari		3	4	7
Krojači	3	12	27	42
Krznari	1	3	6	10
Licitari	1			1
Ličiocci (slikari)		1		1
Limari	1			1
Lončari		2	1	3
Mesari	3	7	3	13
Mlinari (vodeničari)	1		3	4

Obučari	3	6	8	17
Opančari		1		1
Pekari	4	2	3	9
Pivari		2	1	3
Remenari	1		3	4
Ribari		1	12	13
Rukavičari	1			1
Sapunari	1	1	2	4
Sitari (rešetari)		1		1
Sedlari	1		1	2
Staklari	2			2
Suknari		1		1
Tesari		2	4	6
Tkači	1	1	2	4
Tokari (prešari)	1		1	2
»Ustor cremati« (pecari)			1	1
Užari	1	1	6	8
Vidari	2	2	2	6
Vlasuljari	1			1
Vrtlari	1	1		2
Zidari	2	8	5	15
Zlatari	3	2	3	8
Ukupno	63	107	137	307
U postocima	20,50	35	44,50	100

Općenito se može reći da je sve do 1850-ih godina Donji grad bio ekonomski značajniji i razvijeniji nego Gornji, dok je Nutarnji grad (Tvrđa) nosio pečat vojnog utvrđenja i bio sjedište upravnog, kulturnog i političkog života. U Donjem gradu su se, već početkom 18. stoljeća, udomaćili brojni spretni, naročito domaći, trgovci i obrtnici koji su svojim radom postigli blagostanje grada. Prema službenom popisu 1760-tih godina brojao je Donji grad:⁸

- 50 građana sesionalista
- 312 inkvilina s kućama
- 49 šezdesetgodišnjaka s kućama
- 34 inkvilina koji nisu ništa posjedovali
- 78 udovica s posjedom
- 24 plemića i slobodnjaka

Svi navedeni su posjedovali 204 jutara oranice bez ugara i bez inkvilina (jutro po 2000 čhv), 600 kosa livada (kosa po 1000 čhv), te su sačinjavali 22 pune sesije (sesiju je činila kuća s potkućnicom, 24 jutara oranice 1. klase, odnosno 32 druge, ili 40 jutara treće klase i k tome još 8 kosa livada, što se moglo zamjenjivati). Za zemljište su plaćali godišnje 388 forinti poreza, te su bili dužni dati godišnje 4900 radnih dana kao kuluka ili rabote, odnosno 816 forinti kao otkup rabote.

Prema tome, u Donjem gradu je bilo svega 547 nosilaca domaćinstva koji su posjedovali određena zemljišta ili su bili bez njih, te su sloveli kao čisti nadničari. Gornji grad je tih godina imao 429 nosilaca domaćinstva s 20 sesija i 5/8, te 628 jutara oranica i 324 kose livada (ovdje su uračunati

i inkvilini), dakle, daleko više oranica nego u Donjem gradu, ali obzirom na livade situacija je obrnuta. Već ta činjenica daje nam naslutiti da su se Donjograđani morali više orijentirati na trgovinu i obrt nego na zemljoradnju. To će nam još bolje ilustrirati Popis majstora, kalfi i šegrta u Donjem gradu, načinjen 1781. godine.⁹ Globalno uzeto, u Donjem gradu se tada nalazilo 40 raznih vrsta obrta s 133 majstora, 81 kalfom i 47 šegrta. Drugim riječima, od 57 vrsta obrta koliko ih je tada u Evropi bilo, skoro da su svi bili zastupljeni u Donjem gradu. To je imalo velikog značenja za građane Osijeka, jer nisu morali putovati ili tražiti robu i obrtnike—majstore izvan svog mjesta. Osim toga, dolazili su stanovnici iz bliže i daljnje okoline u Osijek radi kupovine robe i izvršenja porudžbina.

Popis obrtnika i obrta iz 1781. g. je načinjen za Donji grad na latinskom jeziku, a nešto kasnije, 1786. g. i na njemačkom jeziku.¹⁰ Oba su veoma korisna po svojim brojčanim i kvalitativnim pokazateljima, a osim toga i po nazivima obrtnika kako na latinskom tako i na njemačkom jeziku. Da bi olakšali današnjim čitaocima snalaženje za latinske i njemačke nazive, dajemo njihov prijevod, mada on uvijek ne pogađa najtočnije značenje i sadržaj originala.

Popis iz 1781. (u zagradama iz 1876.) godine

Vrsta obrtnika	Majstori	kalfe	šegrta
1. Bačvari (vietores, Binder)	4 (4)	5 (3)	1 (4)
2. Bojadisari (tinctores, Färber)	— (—)	— (—)	— (—)
3. Bravari (fabri serarii, Schlosser)	2 (1)	— (1)	1 (1)
4. Brijači i ranarnici (tonsosores, chirurgi)	3 (4)	3 (5)	1 (1)
5. Češljari (pectenarii, Kambelmacher)	2 (7)	— (—)	1 (1)
6. Čizmari (cothurnarii, Czichmenmacher)	15 (7)	5 (4)	2 (3)
7. Čurčije (pelliones, Kirschner)	7 (15)	4 (10)	4 (15)
8. Duhanari (tabacarii, Tobackmacher)	— (1)	— (2)	— (—)
9. Gumbari i čipkari (nodularii, zonarii, Schnirmmacher)	4 (5)	1 (—)	1 (3)
10. Irhari (allutarii, Weissgärber)	1 (—)	— (—)	— (—)
11. Kotlari (achenarii, Pfannenschmied)	— (6)	— (—)	— (—)
12. Klesari (lapicidae, Steinmezer)	— (—)	— (—)	— (—)
13. Knjigoveže (compactores, Buchbinder)	— (—)	— (—)	— (—)
14. Kožari (cerdones, Lederer)	1 (1)	2 (3)	— (—)
15. Kovači (fabri ferarii, Schmied)	6 (5)	2 (4)	— (—)
16. Kolari (rotarii, Wagner)	2 (2)	1 (3)	— (1)
17. Krojači ilirski (sartores il, Illyr. Schneider)	9 (9)	1 (2)	1 (6)
18. Krojači njem. (sart. Germ, Deutsche Schneider)	6 (6)	2 (5)	2 (4)
19. Kartari (cartifoliorum confectores, Karthenmacher)	— (—)	— (—)	— (—)
20. Kazandžije—rezbari (cuprearii, Kupferschmied)	1 (1)	1 (1)	1 (1)
21. Licitari (ceroplastae, Lebzelter)	1 (1)	— (1)	— (1)
22. Limari (laminarii, Blechschlager, Klampfer)	— (—)	— (—)	— (—)
23. Lončari (figuli, Hafner)	3 (2)	1 (3)	2 (—)

24. Ljevači zvona (campanarum fusores, Glockengiesser)	— (—)	— (—)	— (—)
25. Mesari (laniones, Fleischhacher)	2 (1)	2 (4)	— (—)
26. Mlinari i meljari (molitores, molarum confectores, Mühler, Mühlmacher)	3 (1)	— (—)	2 (—)
27. Mrežari rib. (retiarum, Fischgarmacher)	— (—)	— (—)	— (—)
28. Nožari (cultri fabri, Messerschmied)	— (—)	— (—)	— (—)
29. Opančari (udonarii, Opankamacher)	3 (6)	2 (2)	3 (4)
30. Opekara (teglarii, Zügelschlager)	1 (—)	— (—)	— (—)
31. Pivovari (braxatores, Breimeister)	1 (1)	1 (2)	— (—)
32. Pekari (pistores, Böcker)	2 (2)	3 (2)	1 (2)
33. Postolari (sutores, Schuster)	6 (6)	4 (12)	2 (7)
34. Puškari (sclopetarii, Büchsenmacher)	1 (—)	— (—)	— (—)
35. Rukavičari (chyrotecharii, Beutler)	— (1)	— (—)	— (1)
36. Remenari (lorarii, Riemer)	4 (3)	2 (2)	3 (1)
37. Ribari (piscatores, Fischer)	8 (—)	6 (—)	— (—)
38. Slikari (pictores, Mahler)	2 (1)	1 (—)	— (—)
39. Sapunari (smigmatores, Saifensieder)	1 (2)	2 (1)	— (2)
40. Staklari (vitrarii, Glasser)	— (1)	— (—)	— (—)
41. Stolari (arcularii, Tischler)	3 (3)	2 (5)	2 (3)
42. Sedlari (ephipiarii, Satler)	2 (2)	2 (4)	— (—)
43. Sabljari (gladiatores, Schwerdmacher)	— (—)	— (—)	— (—)
44. Pojasari (oricalcarii, Giertler)	2 (2)	— (—)	— (—)
45. Suknari (panifices, Tuchmacher)	— (—)	— (—)	— (—)
46. Šeširdžije (pileatores, Huterer)	2 (2)	3 (4)	— (2)
47. Tesari (fabri lignarii, Zimmermann)	— (1)	— (4)	— (1)
48. Tkalci i dekari (gausapearii, kapamachii, Kepenekschneider, Deckenmacher)	17 (16)	16 (10)	14 (8)
49. Tapacireri (peristromatarii, Tapazierer)	— (—)	— (—)	— (—)
50. Tkalci (textores, Weber)	1 (—)	— (—)	— (—)
51. Užari (funifices, restiarii, Sailler)	4 (4)	— (4)	1 (2)
52. Urari (horologiarum, Uhrmacher)	— (—)	— (—)	— (—)
53. Vlasuljari (cincinatores, Phrüseurer)	— (—)	— (—)	— (—)
54. Tokari (tornatores, Drexler)	— (—)	— (—)	— (—)
55. Zidari (murarii, Maurer)	— (—)	7 (—)	— (4)
56. Zlatari (auri, argenti fabri, Goldschmied)	1 (5)	— (1)	— (—)
57. Kipari (statuarii, Bildhauer)	— (2)	— (—)	— (—)
Ukupno:	133 (139)	81 (104)	45 (78)

31. prosinca 1781. g.

Gradski sudac i vijećnik
Sudac i senator Donjeg grada Osječkog

Na temelju gornjih popisa može se mnogo toga zaključiti: zastupljenost i broj pojedinih obrta, njihovih majstora, kalfi i šegrta. Za samo pet godina narastao je broj obrtnika za šest majstora, 23 kalfe i 33 šegrta. Porast ili pad kod pojedinih majstora, a još više naučnika bio je istovjetan ekonomskim potrebama i razvitkom obrta, a također stanovitim migracijama koje su bile dosta česte. Taj porast obrtnika, kod određenih obrta, imat će tendenciju porasta, a kod drugih, koje su vrijeme i potrebe nadživjeli, stagnaciju i opadanje. Korisno je usporediti broj obrtnika i vrste obrta iz kasnijih vremena s današnjim, jer pojedine obrte iz našeg popisa danas jedva prepoznajemo jer su na njihovo mjesto došli sasvim novi.

Ako se pitamo tko su bili obrtnici u Donjem gradu onda odgovor možemo dobiti iz popisa koji nam daje njihova prezimena i imena: »Popis kalfa i šegrta koji su rođeni u Hrvatskoj i Vojnoj granici a boravili su u Donjem gradu u Osijeku kod trgovaca i obrtnika na izučavanju ili vandrovanju svojeg zanata«¹¹. Najčešće dolaze slijedeća prezimena majstora: Niko Bojničić, Mato Marković, Jefto Koić, Jakob Pinterović, Abraham Sašlić, Ivan Lukić itd. Od 61 majstora ili trgovaca svega je 5 ili 6 prezimena stranog porijekla, dok su sva ostala bila slavenskog. Kalfe i šegrta su dolazili iz raznih mjesta Hrvatske, Vojne granice, pa i šire, na izučavanje svoga zanata u Osijek. Većina ih je bila iz Osijeka i njegove okoline, zatim iz brodskog, križevačkog, zagrebačkog, karlovačkog područja, te nešto iz drugih područja (Mađarska). Iz toga je vidljivo da je Osijek bio otvoren grad kroz koji su prozile ne samo vojne, kulturne, administrativne novine, već i napredak u oblasti svih vrsta obrta i trgovine iz cijele Evrope. To je vidljivo i po proizvodima i djelima koja su nam ostavili brojni osječki majstori u Osijeku i dalje.

Ako usporedimo kakav je bio odnos obrtnika između Donjeg, Gornjeg grada i Tvrđe, tada se može reći da je u pojedinim obrtima Donji grad imao nesumnjivo primat, ne samo za Osijek već za čitavo područje Slavonije, Baranje, Srijema, pa i šire. Prema »Popisu obrtnika osječkog okruga iz 1786. g. bilo je 333 majstora.¹² Ako znamo da je u samom Osijeku bilo oko 320 majstora onda vidimo da je u ostalim okolnim selima okruga bilo malo majstora, skoro zanemarivo u odnosu na Osijek. Popis obrtnika osječkog okruga daje ovu sliku:

Vrsta obrtnika	Majstori	kalfe	šegrta
1. Bačvari	8	7	7
2. Alovi (mrežari)			
3. Bravari	5	6	3
4. Češljari	9	6	2
5. Čizmari	22	11	19
6. Čurčije	34	36	29
7. Dekari i pokrivači	17	19	28
8. Dimnjačari	1	2	—
9. Duhanari	2	3	—
10. Frizeri	2	2	1
11. Gumbari i vrpčari	8	1	4
12. Irhari	2	—	—
13. Kipari	2	—	—
14. Knjigoveže	3	2	—
15. Kundačari	1	1	—
16. Kartari	—	—	—
17. Kotlari	2	2	2
18. Kovači	31	14	7
19. Klesari	—	—	—
20. Krojači ilirski	9	2	6
21. Krojači njemački	15	10	8
22. Kotlari	4	8	2
22. Kolari	4	8	2
23. Krovopokrivači	1	—	—

25. Lončari	8	9	4
26. Liciteri	3	3	1
27. Ljevači zvona	—	—	—
28. Mesari	6	12	3
29. Mlinari i brašnari	1	—	—
30. Nožari	—	—	—
31. Opančari	16	2	4
32. Pekari	7	11	4
33. Pivari	2	4	—
34. Pletikorpari	1	2	—
35. Postolari	15	30	13
36. Ribari	10	20	—
37. Remenari	7	3	3
38. Sitari	1	1	1
40. Suknari	2	3	—
41. Stolari	9	11	4
42. Sapunari	5	3	2
43. Sabljari	1	—	—
44. Sedlari	4	5	1
45. Slikari	1	—	—
46. Sponari (klamferi)	1	2	1
47. Staklari	4	2	1
48. Šeširdžije	5	12	3
49. Tokari	2	1	—
50. Tapacireri	—	—	—
51. Tesari	2	42	8
52. Tkalci	5	1	—
53. Tiskari	1	2	—
54. Urari	3	1	1
55. Užari	8	9	6
56. Vidari	8	12	3
57. Vrtlari	3	1	—
58. Zidari	1	66	7
60. Žicari	1	—	—
Ukupno:	333	406	189

Za grad Osijek je značajna 1786. g. kada su tri dotadašnje zasebne komorske općine Osijeka ujedinjene u jednu čije se upravno sjedište nalazilo u Tvrđi. Osijek je i dalje ostao pod komorskom upravom i teškim obavezama za vojsku i komoru, ali se nastoji osloboditi nje i povezati u jednu upravnu, kulturnu, političku i urbanu cjelinu. To mu je konačno uspjelo 1809. g. kada je proglašen, na temelju carskog privilegija, slobodnim i kraljevskim gradom. Time je dobio status samostalnog i povlaštenog grada s vlastitom samoupravom što će se pozitivno odraziti na daljnji razvoj grada. Da bismo vidjeli stanje obrtnika, njihov broj i vrstu obrta, broj pomoćnika dajemo njihov prikaz na temelju državnog popisa grada Osijeka 1828. g.¹³ Tada je u Osijeku bilo 2254 kućevlasnika, dok je poreznih obveznika od 18—60 godina bilo 4694 osoba, jasno onih osoba koje su nešto posjedovale. Obrtnika, poreznih obveznika, bilo je 523 majstora, 51 trgovac te 52 trgovca nabavljača.

Obrtnici, prema vrsti i broju 1828. godine,

Naziv obrta		majstori	pomoćnici
bravari (fabri serarri)	6	(1 s 4; 3 s 2; 1 s 3 pomoćnika kroz cijelu godinu a 1 s 1 kroz 2 mjeseca)	14
bačvari (vietores)	17	(11 s 1; 6 bez pomoć., od kojih 4 po 6,3 po 3 mjeseca)	11
bojadisari	4	(1 s 2, 3 bez pomoćnika)	2
cipelari (sutores)	32	(1 s 7; 1 s 5; 8 s 2; 7 s 1; 15 bez pomoćnika)	35
čarapari (tibialifices)	2	(bez pomoćnika)	—
čavlari (clavorum confectores)	3	(2 s 1; 1 s 2 pomoćnika)	4
češljari (pectinifices)	4	(1 s 5; 1 s 3; 1 s 2; 1 s 1)	11
dimnjačari (spacicaminarii)	2	(1 s 2; 1 s 1 pomoćnikom)	3
duhandžije (tabacae confectores)	4	(1 po 5, 1 po 3 mjeseca)	—
gumbari (nodularii)	6	(3 svaki s 1 pomoćnikom)	3
kožari (alutarii)	9	(2 s 2; 4 baz; 3 s 1)	7
kožuhari (causapearii)	30	(2 s 3; 5 s 2; 6 s 1; 2 po 6 mjeseci, a 2 po 2 mjeseca rada)	22
kabaničari (centonifices)	1	(bez pomoćnika)	—
kožari (cerdones)	7	(5 s 2; 2 s 1; od kojih 1 mjeseca)	12
knjigoveže (compactores)	1	(s 1 pomoćnikom)	1
kotlari (cuprearii)	2	(svaki s 2 pomoćnika)	4
kovači (fabri ferrarii)	12	(1 s 3; 1 s 2; 5 s 1; 3 po 6; 1 po 3; 1 po 4 mjeseca)	10
krznari (pelliones)	24	(2 s 2; 10 s 1;)	14
kolačari (placentarii)	2	(bez pomoćnika)	—
kolari (rotarii)	9	(3 s 1)	3
kobasičari (salami confectores)	1	(bez pomoćnika)	—
krojači njem. (sartores germanici)	27	(1 s 12; 1 sa 6; 2 s 3; 5 s 2; 5 s 1; od kojih 3 po 2; 1 po 3 mjeseca rade)	39
krojači mađ. (sart. hungarici)	10	(1 s 3; 3 s 1; od kojih 1 po 3; 1 po 4 mjeseca)	7
kabaničari pusteni (udonarii)	21	(9 s 1)	9
ljekarnici (apothecarii)	3	(1 s 2; 2 s 1)	4
liciteri (ceroplastae)	4	(2 s 1; 1 s 2 pomoćn.)	4
lončari (figuli)	7	(2 s 1;)	2
ljevači kotlova (flavifusores)	1	(1 s 1 pom.)	1
lađari (nautae)	9	(bez vlast. lađa i pomoćn.)	—
mesari (laniones)	11	(4 s 2; 7 s 1 pomoćn.)	15

mlinari(molitores)	30	(2 s 2; 10 s 1; svi po 8 mjes.)	14
mrežari (restiaraii)	5	(2 s 1;)	2
nožari (cultrifices)	2	(bez pomoćn.)	—
obučari (cothurnarii)	58	(1 s 3; 7 s 2; 18 s 1 pomoćn.)	35
oštrači sablji (samiatores)	1	(s 1 pomoćn.)	1
pivari (braxatores)	2	(svaki s 2 pomćn.)	4
poslastičari (dulcearii)	1	(s 1 pomoćn.)	1
plehari (laminarii)	2	(1 s 2; 1 s 1 pom.)	3
puškari (sclopetarii)	2	(1 s 1 pom.)	1
postavari (stannifusores)	2	(bez)	—
pokrivači (tegumentarii)	4	(1 po 2, 1 po 3 a 2 po 6 mjes.)	—
rukavičari-torbičari (chyrothecarii)	3	(1 s 2; 1 s 1 pom.)	3
rinari od gline (imbricarii)	2	(1 s 3; 1 s 4; po 5 mjes.)	7
remenari (lorarii)	3	(1 s 1 pomoćn.)	1
ribari (piscatores)	9	(6 s 3; s 2 pom.)	12
stolari (arcularii)	11	(2 s 4; 2 s 2; 3 s 1 pom.)	15
sitari (cribrifices)	3	(2 s 1 pom.)	2
sedlari (ephipyarii)	5	(1 s 1 pom.)	1
suknostrizari (pannirasores)	1	(1 s 1 pom.)	1
sapunari (smigmatores)	7	(2 s 2; 3 s 1 pom.)	7
staklari (vitrarii)	5	(4 s 1 pom.)	4
šeširdžije (pileatores)	13	(1 s 4; 2 s 3; 4 s 2; 5 s 1)	23
tesari (asciarii)	3	(1 s 30; 1 s 28; 3 s 3)	61
tutkalari (glutinifices)	2	(1 s 1 pom.)	1
turpijar (limarum incisor)	1	(1 s 1 pom.)	1
tapetar (tapetarius)	1	(1 s 1 pom.)	1
tkalci (textores)	14	(1 s 2; 6 s 1 pom.)	8
tokari (torneatores)	3	(2 s 3; 1 s 2 pom.)	8
tiskari (typographi)	1	(1 s 1 pom.)	1
užari (funifices)	8	(4 s 1 pom.)	4
urari (horopaeci)	3	(2 s 1 pom.)	2
vidari (chirurgi)	7	(1 s 2; 6 s 1 pom.)	8
vrečari (incernicularii)	2	(2 s 1 pom.)	2
zlatari (aurifabri)	2	(1 s 2; 1 s 1 pom.)	3
zidari (murarii)	2	(1 s 18; 1 s 12 pom.)	30
žutomjedari (auricalcarii)	7	(4 s 1 pom.)	4
ukupno: 66 obrta	523	majstora	508 pomoćnika

Ovako veliki zamah obrta imao je svoje rezultate u jakoj trgovini koja se naročito iskazivala na uhodanim godišnjim vašarima u Osijeku. Da ilustriramo jačinu obrta i trgovine u Osijeku dajemo jedan primjer. Osječki gradonačelnik Alojzije Schmidt izdao je 1840. g. pismeni nalog gradskim senatorima da, kao izaslanici osječkih trgovačkih udruženja, razmotre trgovačku vezu grada Osijeka i pronađu razloge za osnivanje mjeničnog suda i u Osijeku jer ga je Mađarska već tada zaobišla.¹⁴

Među priložima dvaju osječkih trgovačkih pretstavništva nalazi se godišnji pregled prometa robom na osječkim sajmovima. Tada se nije vodila

statistika u današnjem smislu, pa su nam podaci dragocjeni onakvi kakvi su zabilježeni kao pokazatelji robnog prometa i snage obrta te trgovine na ovom području. Zato donosimo u prijevodu pregled prometa robom na osječkim vašarima:

Pregled onih proizvoda što su tijekom jedne godine na 4 godišnja sajma na području grada Osijeka dijelom od samih proizvođača, a dijelom od posrednika i trgovaca otuđeni, odnosno prodani kao:

	u tisućama forinti:
1. Turska koža sirova i izrađena u vrijednosti	700—800 for.
2. Kolonijalna i manufakturna roba	400—500 for.
3. Svinje 20.000	280—300 for.
4. Sedmogradske marame i roba	260—300
5. Pijavica 400 centi	200—300
6. Sirova svila 200 centi	180—200
7. Šišarki 40.000 vedara	150—200
8. Spiško (Zipser) platno	120—160
9. Pamučna pređa bijela i bojana	100—120
10. Pepeljika (potaša) 8.000 centi	70—80
11. Rogata stoka 800 pari	70—80
12. Kordovanska koža bojana	70—80
13. Krzno i sušena koža	70—80
14. Rakija i šljivovica 10.000 akova	60—70
15. Segedinski i domaći sapun	56—60
16. Razne žitarice 60.000 mjerova	50—60
17. Repino i laneno ulje 3.000 centi	36—40
18. Svinjska mast i slanina	36—40
19. Ovčje kože, sirove i izrađene	36—40
20. Prnje 8.000 centi	30—40
21. Sušena riba i riblja mast	30—32
22. Volovska i kravlja koža 2.000 pari	25—30
23. Med i vosak 2.000 centi	20—24
24. Bačvarsko drvo 100.000 mjera	18—20
25. Složeno i gorivo drvo 6.000 hvati	18—20
26. Suhe šljive 3.000 centi	12—15
27. Ovčja i janjeća vuna 200 centi	10—12
28. Drvo za lađe, mlinove, kuće i mostove	10—12
29. Stolarsko tutkalo 400 centi	8—10
30. Krpe i gube 300 centi	6—8

Iskazani statistički pregled osječskog prometa ne samo da nije pretjeran nego je naprotiv bio preskroman. Jer u ovaj osječki promet nisu uključeni tjedni sajmovi koji su u lokalnim razmjerima i za bližu okolinu bili čak i jači nego godišnji. Navedene količine od 20.000 svinja i 800 pari rogata marve su preniske. Uopće nisu uzeta u obzir brojna stada ovaca. U Osijeku se prodavalo u golemim količinama brašno, vino i pivo. Dravom se odvijao vrlo jak promet povezan s cijelom Evropom.

Značenje Osijeka u 18. i početkom 19. st. kao obrtničkog, trgovačkog i prometnog središta slavonsko—baranjske regije s njegovim širokim utjecaj-

nim gospodarskim područjem s obje strane Drave, Dunava i Save valjalo bi posebno istražiti.

Kao primjer i zaključak želimo iznijeti samo značajnije manufakture koje su se nalazile na rubu obrta i industrijske proizvodnje. Od početka 18. st. dominirale su dvije pivovare čija je proizvodnja bila velika. (god. porez u jedne 150 forinti, a kod druge 100, što je velika svota).

I vodenice na Dravi bile su nadaleko poznate. One su mljele i za vojsku o čemu svjedoče uvijek puni vojni magacini za područje Vojne Krajine. Osječke ciglane su proizvodile ogromnu količinu opekarskih proizvoda naročito za vojne potrebe. Kožarska proizvodnja je nosila poseban pečat, zatim dolazi tekstilna proizvodnja s poznatim uzgojem svilenih čahura i preradom sirove svile. Na proizvodnji sirove svile u Osijeku je bilo zaposleno i do 300 pretežno radnica. Ovaj procvat svilarstva zamire oko 1840-tih godina.¹⁵

Od tako razvijenog obrta razvila se jako trgovina, manufakturne radionice i industrija. Još će neko vrijeme u Osijeku rasti obrt, a potom dolazi stagnacija i to baš u vrijeme kada su industrija, promet i napredak snažno zahvatili Evropu. Nasuprot tome, Slavonija i njen centar Osijek ostaju na starim cehovskim, tradicionalnim načinima organizacije i proizvodnje. Domaćeg kapitala bilo je malo, prometnice su zaobilazile ovo područje tako da Osijek od 1830-ih godina, pa do kraja 19. st. nije pratio vrijeme i njegov razvitak.

I još jednu činjenicu želimo naglasiti, a koja je usko vezana uz obrt i radnike. Naime, stagnacija obrta i uopće ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života od druge polovice 19. st. u Osijeku zaoštrila je socijalne i ekonomske odnose velikog broja stanovništva u gradu, napose među obrtnicima i radnicima. Zato nije čudno što se u Osijeku već početkom druge polovice 19. st. razvila jaka radnička svijest i radnička klasa. To je i dovelo do stvaranja prvog organiziranog radničkog društva u Osijeku 1867.g. i uopće snažnog radničkog pokreta.¹⁶

Zaista je šteta što Osijek nije nastavio svoju ekonomsku ekspanziju koju je imao krajem 18. i početkom 19. stoljeća, a koja ga je tada stvrstavala u vodeće gradove na Balkanu.

BILJEŠKE:

¹ Bösendorfer Josip, Zarija Stojanović, tabak u donjem Osijeku, Osječki zbornik II—III, Osijek 1948. str. 144.; Vidi i bilj. 5

² Mažuran Ive, Najstariji zapisnik općine Osijek — Tvrđa od 1705—1745, Osijek 1965, str. 158.

³ Mažuran Ive, Stanovništvo Osijeka 1693—1703, Osijek 1974.

⁴ Kosanović Nikola, Osječki cehovi i cehovski spomenički predmeti, Osječki zbornik XIV—XV, Osijek 1973—1975, str. 245.

⁵ Bösendorfer Josip, Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku, Osječki zbornik II—III, Osijek 1948, str. 52—54.

⁶ Mažuran Ive, Rješenja Zemaljske uprave za Slavoniju 1735—1742, Osijek 1970; Historijski arhiv Osijek, Zapisnici i spisi Donjogradske općine Osijek, knjiga br. 2 iz 1785, spis br. 121 iz 1781. g.

⁷ Erceg Ivan, Presjek kroz imovno stanje i obaveze stanovnika Osijeka, Zbornik HI JA, vol. 7, Zagreb 1974, str. 43.

⁸ Historijski arhiv u Osijeku (dalje: HAO), Komorska općina Gornji grad Osijek, Popis podavanja 1762, br. spisa 87.

- ¹⁰ Isto, br. 121.
⁹ Isto, Popis zanatlija 1781, br. 121.
¹² Isto.
¹¹ Isto,
¹³ HAO, Gradski magistrat, Popis pučanstva 1828. g.
¹⁴ Firinger Kamilo, Robni promet na osječkim godišnjim sajmovima 1840, Osječki zbornik XVI, Osijek 1977, str. 123.
¹⁵ Isti, Počeci manufakture i industrije u Osijeku, Osječki zbornik VI, Osijek 1958, str. 143.
¹⁶ Mažuran Ive, Građa o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867—1894, Osijek 1967, str. 11.

Dr. Stjepan Sršan

DIE GEWERBETREIBENDEN IN OSIEK IN XVIII JAHRHUNDERT UND
IHRE BEDEUTUNG

Zusammenfassung

Nach dem Abgang der Türken festigt sich Slawonien politisch, demographisch, ekonomisch und kulturell und es beginnt eine rasche Entwicklung nach dem langen Stillstand während der türkischen Okkupation. Osijek wird der Mittelpunkt der Verwaltung, der militärischen, kulturellen Institutionen sowie der Wirtschaft und des Handels. Dieser raschen Entwicklung Osijeks im 18. Jhrh. trugen die zahlreiche und verschiedenen Handwerker bei. Von ihrer Tätigkeit zeugen die Zünfte, zahlreiche Gegenstände, Arhiwalien und ein lebhafter Handel. Leider wurde das städtische Archiv aus dem 18. Jhrh. grössernteils vernichtet und so erschwerte der Mangel an Dokumenten die genauere Kenntnis der Handwerker und ihrer Tätigkeit. Deshalb sind die Verzeichnisse der Handwerker aus Jahren 1762 und 1781 ein neuer Beitrag zur Kenntnis der Zahl der Handwerker, ihrer Fächer und ihrer Bedeutung für Osijek und die Umgebung. Der kräftige Handwerkerstand war die Grundlage für die Entwicklung der Manufaktur und der Industrie in Osijek wo sich schon früh die Arbeiterklasse und die Arbeiterbewegung entwickelt.

Übersetzung: Marija Malbaša, prof.